

TUMULT BIJ DE UITGANG

Bert Keizer

TUMULT
BIJ DE
UITGANG

Lijden, lachen en denken rond het graf

LEMNISCAAT

Copyright © Bert Keizer, 2013

Omslagbeeld: Caspar David Friedrich, *Landschap met graf, doodskist en uil*, 1836-'37

Vormgeving omslag en binnenwerk: Marc Suvaal

Druk- en bindwerk: Wilco, Amersfoort

Copyright © foto auteur: Maartje Geels

Nederlandse rechten: Lemniscaat b.v., Rotterdam, 2013

ISBN 978 90 477 0600 7

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, geluidsband of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Dit boek is gedrukt op milieuvriendelijk, chloorvrij gebleekt en verouderingsbestendig papier en geproduceerd in de Benelux, waardoor onnodig en milieuverontreinigend transport is vermeden.

Lemniscaat is een uitgeverij van kwaliteitsboeken op het gebied van filosofie, mens en maatschappij, psychologie, opvoeding en literaire non-fictie. U kunt zich kosteloos aanmelden voor onze digitale nieuwsbrief – met speciale aanbiedingen – via www.lemniscaat.nl.

Inhoud

7	Voorwoord
9	Stervenskunst
23	Vakantiemeisje
26	Meneer De Bruin stierf gewoon door
31	De elegantie van Emily Dickinson
41	Graf op proef
44	In een lijkwagen naar het Paradijs
51	Nooit iemand op bezoek
54	Kunst en dementie
60	Opluchting
63	‘Wat voel je nou bij euthanasie?’
66	De Wet helpt
68	Euthanasiecircus op tournee
71	Oorlogsverhalen
74	Sterftepercentage: 100
76	Doen artsen het zelf?
78	Drioneske aftocht
81	Heliumballonnetjes
84	Vooruitlopen op de dood
87	Maakt dementie ongelukkig?
89	Wolk van diagnostiek
91	‘Verrek, da’s me moeder’
94	Voortplanting
97	Drie mensen en één dode
100	Depressie
105	Placebo
108	Medische hoogmoed
112	Plattelandspraktijk

123	Dunne relatie
137	Schandaal
140	Onethisch?
144	Artsverzachters
150	Nog altijd vervaarlijk
153	Ethisch is waar je mee wegkomt
156	Eind goed...
159	The desire to take pills
167	De alternatieven (1)
169	Ingebouwde zelfontploffing
172	De alternatieven (2)
181	De Martelaere en haar hond
188	'Ik wil niet door zwarten gewassen worden'
191	Ex-mensen?
200	In het geniep of onder dwang
203	Leven na de dood
210	Evolutie
213	Onsterfelijkheid
224	Het vreemde van een lijk
226	De kitsch van Rudolf Steiner
236	Voor gevorderde cynici
241	Kijken in een lijk
244	Stervensriten
247	Eind van de rit
253	Verantwoording

Voorwoord

Het meest kenmerkende, alles verpestende en tegelijkertijd alles mogelijk makende aspect van onze aanwezigheid op aarde is dat het om een tijdelijk arrangement gaat. Een levensvorm als de onze, die berust op zichzelf replicerende macromoleculen, is alleen mogelijk als alle, maar dan ook alle individuen op tijd het veld ruimen om plaats te maken voor de volgenden. Wij zijn, in onze streken althans, na vele eeuwen goeddeels verlost van de ontkenning van dit gegeven. Waarbij ik niet weet of ‘verlost’ wel de juiste term is, want de opluchting die we ervaren in de zekerheid dat ‘eeuwig leven’ niet bestaat, is van het zeer gemengde type.

Hoewel we nu leven zonder eeuwigheid in het verschiet, is de grondtoon van ons bestaan niet veranderd. Ik denk aan de woorden van Johan Melander, secretaris van Prins Maurits, die het in 1612 zo formuleerde: ‘Het leven is een opeenvolging van moeiten, alsof iemand door het slijk waadt. Wie het ene been eruit trekt moet het andere been er weer in zetten.’ Nee, de sfeer op aarde is niet erg veranderd, nu we menen niet verder te hoeven dan het graf. Hoewel we onze uiteindelijke bestemming, de dood, als een loden kogel met ons meeslepen, moeten we ons ook realiseren dat we zonder dit blok aan ons been zouden wegzweven in volstrekte betekenisloosheid. Zo er iets is dat de beschouwingen in dit boek verbindt, dan is het de overtuiging dat een besef van sterfelijkheid het beste medicijn is om het leven draaglijk te houden.

Bert Keizer

Stervenskunst

Sterven wordt overdreven, in allerlei opzichten. Allereerst wordt de moeilijkheidsgraad zwaar overschat: tot nog toe is het ook voor de grootst mogelijke sufferd haalbaar gebleken om zich over die hindernis heen te werken en vervolgens aan de andere kant van het hek in de dood neer te ploffen.

Waarmee we meteen met het valse beeld van een hindernis zitten, want een stervende hoeft immers nergens overheen, hij mag juist, nee hij gaat juist alle verdere hindernissen uit de weg en zijgt ineen voor een imaginair drempeltje van nul centimeter hoog. In dit beeld zit nog te veel richting, alsof een stervende, op weg naar de dood, ergens heen gaat.

Als er dan toch gegaan moet worden, laten we dan zeggen dat de stervende achteruit loopt, rug naar de dood en blik op het leven gericht.

Wat zou er de andere kant op kijkend immers te zien zijn? Sterven is geen hindernis nemen, is niet ergens overheen klimmen, het is als flauwvallen, maar dan wel een definitieve flauwte waaruit je niet meer bijkomt. ‘Slapen’ noemde Shakespeare die toestand, en hij voegde daaraan toe: ‘perchance to dream’ – ‘als ’t maar bij slapen blijft!’

Zo bezien is de kunst om te sterven een even voor de hand liggende vaardigheid als van de trap vallen, waarbij moet worden aangetekend dat er mensen zijn die dat verrekt goed kunnen, van de trap vallen bedoel ik. Maar de meesten van ons die van de trap vallen, die lazeren gewoon naar beneden en hoewel een interview na afloop niet voor de hand ligt, zou de vraag of zij hierbij een zekere vaardigheid wisten te ontwikkelen hen als bizar overkomen.

Als je daar nog eens aan toevoegt dat deze stervenskunst die nergens anders in bestaat dan in dood te eindigen, ook beheerst wordt door alle dieren en zelfs planten, dan zullen we moeten toegeven dat er niks aan is.

Voor stervenskunst als onderwerp van gesprek moeten we weg uit de biologie en dan valt het thema fraai uiteen in twee delen. Je hebt de echte en de zogenaamde of nep-stervenskunst.

Echte stervenskunst zou ik heel nauw willen definiëren als het vermogen om zeer dicht op de eigen neergang en zelfs vernietiging toch helder te blijven en iets anders te uiten dan de voor de hand liggende paniek. Het bestaat uit een verrassend mengsel van elegantie, eerlijkheid en humor. Een laatste gebaar dat de achterblijvers niet alleen maar wanhopig achterlaat.

Ik heb in de afgelopen jaren zo'n duizend mensen van nabij zien sterven en ik kan u verzekeren dat dat vrijwel altijd werd afgehandeld zonder stervenskunst in de hier beschreven zin. Ik kom straks graag terug op die paar gevallen waarin er volgens mij wél sprake was van stervenskunst.

Voordat we overgaan tot de nep-stervenskunst, waar onvermijdelijk ook wat stervenskitsch bij zit, moeten we een ogenblik stilstaan bij de grondige afwijzing van dit hele onderwerp.

Er zijn immers veel mensen die niet zozeer leven met stervenskunst maar met doodsangst. Ik denk dat de meesten van ons pendelen tussen deze beide posities, waarbij mijn indruk is dat we vaker in het dal van de doodsangst rondtobben dan op de toppen van stervensmoed, maar dat kan een persoonlijke indruk zijn.

Een consequente afwijzer van stervenskunst was de Engelse dichter Philip Larkin, die zijn naderende ouderdom en dood ervoer als een woest blunderend beest dat hij in het bos hoorde naderen en dat uiteindelijk de open vlakte op zou stormen waar hij reeds jarenlang weerloos stond te wachten.

I think it's amazing, the way people DON'T seem to worry about death. Of course one ought to be brave, and all that, but it's never been anything but a terrible source of dread to me.

En aan een andere vriend schreef Larkin:

I don't think about death all the time, though I don't see why one shouldn't, just as you might expect a man in a condemned cell to think of the drop all the time. Why aren't I screaming?

Life is depressing on all sorts of counts – *work*; well, that one time refuge, I can see, is coming to a close... I positively dread retirement. I have no 'inner resources', no interests, nothing to fall back on. Nothing but the pub and the bottle. And the *Times* crossword. But shall I be able to afford these? I doubt it. Then old age, incapacity, 'What shall we do with him?', the 'home'...

It's hard to say if the fear of death is a neurotic condition (not that I'd know what a neurotic condition is, but anyway). My first impulse is to say that it's just a matter of seeing things clearly, while the rest of the world had better see a psychiatrist.

Nee, Larkin was beslist geen pendelaar, meer iemand die zich verschanste in een positie van doodsangst, vanwaar hij overigens de meest briljante en komische uitvallen ondernam naar het leven in zijn gedichten en meer nog in zijn brieven.

En dan nu de nep-stervenskunst. Ik doel hiermee op geruststellende of flink bedoelde uitingen die mensen doen over de dood terwijl ze zelf nog redelijk goed van lijf en leden zijn, uitingen dus waarvoor zij in relevante zin *niet* hoeven te betalen.

Het is goedkoop spul en derhalve bij bakken vol voorhanden.

Ik ben hier overigens niet geïnteresseerd in verzonnen uitingen. Papier is veel te geduldig, en wat in fictieve context aan stervenskunst beleden wordt mist nou net de onontkoombare urgentie die alleen het echte sterven kenmerkt. Ver van de tandarts lacht iedereen om de boor.

Ik denk hierbij bijvoorbeeld aan Jan Camperts 'Lied der Achttien Dooden', wat mij betreft een onbetwist hoogtepunt van nepstervenskunst.

We dachten immers dat deze heldhaftige man er op de avond voor zijn eigen terechtstelling ondanks zijn wanhoop in was geslaagd 'Het Lied der Achttien Dooden' op papier te zetten in een vlaag van scheppingsdrift en doodsangst die hem een bijzondere zeggingskracht verleende.

Het ging in werkelijkheid heel anders. Campert schreef het gewoon thuis, bij een pilsje en een sigaret. Als extra zout in de wonde is er het vermoeden dat hij Joden hielp tegen fikse bedragen, en alsof dat nog niet erg genoeg was werd later door betrokkenen beweerd dat hij in Neuengamme was omgebracht door zijn medegevangenen wegens onbetrouwbaarheid.

'Het Lied der Achttien Dooden' is stervenskunstig gesproken volkomen nep.

Laten we vervolgens kijken naar een klassieker die waarschijnlijk niet fictief is en die iedereen wel kent. Ik doel op Socrates. Zijn heldhaftige sterven in aanwezigheid van vrienden reken ik niet tot de stervenskunst.

Ook als we aannemen dat het hier niet om fictie gaat, blijven we zitten met een man die zichzelf helemaal niet in de buurt van eigen neergang of ondergang bevindt, maar iemand die zegt op het punt te staan te vertrekken naar een regio die veel interessanter is. Hij zegt letterlijk tegen Simmias en Cebes:

Voor mij is het niet iets bijzonders om jullie en de politici te verlaten zonder gevoelens van verdriet of bitterheid,

want ik geloof dat ik daarginds goede bestuurders en goede vrienden zal vinden.

Voor Socrates betekent de dood een adreswijziging, van zeer ingrijpende aard weliswaar, maar toch: hij gaat ervan uit dat hij aan het einde van de procedure toch weer een adres heeft en dat betekent dat hij erop hoopt dat hij eigenlijk *niet* hoeft te sterven. En hoewel ik deze hoop in geen enkel opzicht wil diskwalificeren, hopen staat vrij, plaatst het koesteren van deze hoop de stervende buiten de kring die wij vandaag willen beschouwen.

Socrates zou hier pas een rol hebben als hij ergens halverwege tegen Phaido of Simias of de jonge Plato had geroepen: *kopros paidoi!* (shit jongens!), stel je eens voor dat dit allemaal bellenblazerij is, en dat we in feite net zo gewoon doodgaan als de haan die Crito straks aan Asklepios gaat offeren?

Maar dit zegt Socrates niet. Helaas.

Een volgende dood waar we pal op staan in de Oudheid is die van Jezus. Ik meen dat we diens ‘Eli, Eli, lama sabachtani’ als niet-fictief mogen beschouwen, hetgeen betekent dat we hem eveneens moeten uitboeken als stervenskunstig niet geslaagd. Hier ontbreekt alle elegantie en bovendien laat deze kreet de omstanders in diepe verslagenheid achter, precies het tegenovergestelde effect dat de ware stervenskunst heeft.

Dan zijn er Seneca’s *Brieven aan Lucilius*. Seneca is niet bang voor de dood en hij legt dat uit:

Dit lichaam gebruik ik als een buffer tegen Fortuna: daar mag zij zich op uitleven, maar ik laat geen enkele wond via het lichaam tot mij doordringen. Het lichaam is het enige wat kwetsbaar aan mij is. In die behuizing die aan van alles blootstaat, woont een ziel die vrij is. Dit vlees zal mij nimmer dwingen bang te zijn of de schijn hoog te houden, en zodra het mij goeddunkt zal ik alle verbindingen ermee

verbreken. Ook nu wij nog aan elkaar vastzitten zijn wij geen gelijkwaardige partners. De ziel claimt in alle dingen zeggenschap.

Ook hier weer de gedachte dat er eigenlijk *niet* gestorven hoeft te worden, want de ziel gaat immers niet dood, integendeel: die heeft de vrijheid om het lichaam als een jas uit te doen.

Ik geef u voordat we de afdeling van de nep-stervenskunst verlaten nog twee voorbeelden waarin die gedachte dat dood eigenlijk niet dood is, op treffende wijze wordt geformuleerd.

Eerst een stukje Kahlil Gibran waarin u tevens een blik wordt gegund in de afdeling kitsch. Gibran schrijft:

Want wat is sterven anders dan naakt staan in de wind en samensmelten met de zon?

En wat is ophouden met ademen anders dan de adem bevrijden van zijn rusteloze eb en vloed, opdat hij onbellemmerd oprijst en zich ontvouwt en op zoek gaat naar God?

Alleen wanneer je uit de rivier van stilte gedronken hebt, zul je waarlijk zingen.

En wanneer je de top van de berg bereikt hebt, pas dan zul je beginnen met klimmen.

En wanneer de aarde je ledematen zal opeisen, pas dan zul je werkelijk dansen.

Ik vind die adem die zich eindelijk bevrijdt, ontvouwt en dan opstijgt om God te gaan zoeken, wel weer een vondst, in deze context dan. Als u het niet erg vindt wou ik dit verder maar laten verwaaien.

Inmiddels keren wij ons ter afsluiting naar een heel bijzonder getinte uiting van nep-stervenskunst in het werk van collega Pim van Lommel, de cardioloog.

Van Lommel heeft een uitgebreide studie gemaakt van bijna-dood-ervaringen. Het gaat om mensen die door een voorbijgaand doorbloedingsprobleem in hun hersenen, zoals zich dat soms voordoet na een verkeersongeluk, beroerte, hartstilstand of gedeeltelijke verdrinking, een wonderlijke episode doormaken waarin zij menen uit hun lichaam te treden. Ze beseffen daarbij dat ze dood zijn – komen dikwijls in een tunnel terecht aan het einde waarvan licht te zien is – spreken met dierbare doden – en belanden ten slotte bij een grens die ze niet over kunnen zonder echt te sterven.

Waarbij ik niet weet wat *echt* sterven hier kan betekenen.

Helaas moeten ze dan terugkeren naar hun lichaam. Mensen die iets dergelijks hebben doorgemaakt, komen veelal gelouterd terug met het gevoel iets heel bijzonders te hebben meegemaakt dat hun leven voor altijd ten goede verandert. Ook weten zij na deze trip zeker dat er iets prachtigs volgt op de dood.

Van Lommel meent dat mensen die een bijna-dood-ervaring (BDE) doormaakten een prachtige ervaring kregen aangereikt, terwijl hun hersenen niet goed of zelfs helemaal niet functioneerden. Bewustzijn en ervaring zijn dus mogelijk zonder hersenen, zegt hij. Na de dood *zit* een mens vaak zonder hersenen, maar dat is dus geen probleem, want bewustzijn redt het ook zonder.

Dat wil zeggen: de ziel redt het zonder het lichaam. Hoera, we hoeven niet dood.

Er zijn drie nogal onoverkomelijke bezwaren tegen deze visie. Allereerst is er de tijdas. BDE'ers doen altijd *na afloop* verslag, niet *tijdens*.

Hun rapportages hebben het werkelijkheidsgehalte van mededelingen volgend op de frase: 'Ik droomde dat ik...' Voor een live-verslag van zo'n zweeftocht door de operatiekamer (of onder de doden) kom ik graag een keer langs.

Waarbij het wel aardig is om te proberen je voor te stellen hoe

zo'n gebeurtenis eruit zou moeten zien om jou als toeschouwer te laten zeggen over een uitgetredene: 'Ik zie, nee dat mag niet, ik *ervaar* dat zij nu uit haar lichaam is getreden en mijn horloge boven op de lamp ziet liggen. En inderdaad, nu geeft ze Napoleon en mijn overleden moeder een hand.' Probeer het maar. En denk erom, ze mag niet praten, want ze heeft geen geluid tot haar beschikking.

Want dat is de hopeloze begripsmatige verwarring in deze verslagen waarin men lichaamloos ziet, hoort en spreekt. Da's smokkelen. Wie het lichaam achter zich laat, die kan niet meer horen, zien, etc.

Waarmee we bij het derde bezwaar komen. Dit zonder brein zo fabelachtig functionerende bewustzijn kan wel doden zien en allerlei andere zaken die daaromheen wervelen, maar een simpel tekenetje dat speciaal voor uitgetredenen is aangebracht boven op de lamp in de operatiekamer (Van Lommel constateert dit zelf) kan er niet mee worden waargenomen.

Wij begrijpen wel waarom. Omdat ze nooit met een waarnemend oog boven die lamp hebben gehangen. Neurofysiologen zeggen tegen Van Lommel: klinisch dood is kennelijk niet dood, een vlak EEG is niet hetzelfde als een niet-functionerend brein en zij voegen daaraan toe: het uittreden zit overigens rechts pariëtaal.

Want men is er al meerdere malen in geslaagd uittrede-ervaringen op te wekken door een bepaalde hersenregio te prikkelen.

Hoe dat ook zij, er is wel een markt voor deze ziel, het boek van Van Lommel met de pakkende titel *Eindeloos bewustzijn* werd al door meer dan honderdduizend mensen gekocht.

Hier is een dokter aan het woord die op wetenschappelijke grond komt vertellen dat we onsterfelijk zijn. Hoe heerlijk deze mededeling is, welk een muziek hier in de oren klinkt van alle doodvrezenden, blijkt uit een aandoenlijke brief van een predikant aan de BDE-onderzoeker. De dominee schrijft:

Uw boek legt een vloertje onder mijn geloofsvertrouwen.

Waarmee ik maar wil zeggen: van het een komt het ander.

Wij verlaten nu de nep-stervenskunst voor een bezoek aan de echte, waarbij ik hoop dat de neppe u nog iets duidelijker voor ogen komt te staan.

Ondanks de merkwaardige beschrijving van filosofie als de kunst om te leren sterven is het niet zo dat filosofen nauwgezet worden gadeslagen in hun laatste uren om langs die weg te controleren of ze het al dan niet geleerd hebben.

Socrates hebben we al genoemd, van Plato en Aristoteles weten we het niet, Empedocles zou in de krater van de Etna zijn gesprongen maar ik betwijfel of dat in het kader van een filosofisch practicum was.

Descartes stierf rillend van de kou in Zweden. Kant en Nietzsche werden eerst in dementie van hun geestelijke wapens ontdaan voordat ze mochten sterven. Van Frege weet ik het niet, Russell stierf zonder veel omhaal aan een griepje.

Wittgenstein stierf op voorbeeldige wijze, als ik het zo zeggen mag, maar dat heeft wat mij betreft weer helemaal niets met zijn filosofie te maken.

Het is, wil ik maar zeggen, onnodig beperkend om alleen naar stervende filosofen te kijken voor voorbeelden van echte stervenskunst.

Allereerst weer een voorbeeld uit de Oudheid, het komt uit de *Annalen* van Tacitus en speelt in 47 na Christus. Het gaat om Decimus Valerius Asiaticus, een Romeinse consul die onder druk van paleisintriges tot zelfmoord werd gedwongen.

Messalina, de vrouw van de toenmalige keizer Claudius, liet haar man influisteren dat hij moest oppassen voor deze Asiaticus. Zij wilde hem dood hebben om allerlei nare redenen die we hier niet zullen uitpluizen, maar het deugde in elk geval van

geen kant. Asiaticus werd ten onrechte beschuldigd van wreedheid en corruptie door de wreedste en meest corrupte vrouw van haar tijd. Hij verdedigde zich op indrukwekkende wijze en Messalina, geheel in karakter, barstte in tranen uit. Zij verliet het vertrek een ogenblik om op de gang haar tranen te drogen en gebruikte die paar ogenblikken om de aanklager, Lucius Vitellius, te waarschuwen dat hij Asiaticus niet mocht laten ontkomen.

Asiaticus ontkwam inderdaad niet, maar Claudius gunde hem de betrekkelijke luxe dat hij zijn eigen dood mocht kiezen. Het woord is aan Tacitus:

Vrienden van Asiaticus vonden versterven een goede en niet al te brute methode, maar hij bedankte voor deze gunst. Nadat hij naar gewoonte zijn oefeningen had gedaan nam hij een bad en genoot hij van een maaltijd. Toen opende hij zijn vaten waarbij hij opmerkte dat het eervoller geweest zou zijn te sterven door een gril van Tiberius of het geweld van Caligula, dan door de geniepigheid van een vrouw of de walgelijke tong van Vitellius. Maar voordat dit gebeurde ging hij kijken waar zijn brandstapel was en hij gaf bevel die te verplaatsen, zodat de vlammen straks het loof van de bomen niet zouden beschadigen. Hij bleef kalm tot het einde.

Aldus Tacitus. Een man die het in zich heeft om op dat tijdstip en om die reden zijn brandstapel te laten verplaatsen, is een stervenskunstenaar, zou ik willen zeggen. Het is zo onverwacht anders dan de voor de hand liggende impuls om te vluchten.

Een dergelijk sterven, hoe stompzinig de aanleiding ook mag zijn, krijgt door dit gebaar een verlossende dimensie die achterblijvers nog lang zullen koesteren. We zijn bijna tweeduizend jaar verder en nog altijd voel ik ontzag voor Asiaticus.

Ons volgende voorbeeld komt uit de negentiende eeuw. Wij schrijven 1820 en reizen samen met John Keats en zijn vriend Joseph Severn naar Rome. Tuberculose reist mee. Keats ging naar het Zuiden om op te knappen, maar hij wist dat hij een pijnlijke dood tegemoet reisde en was van plan om aan boord van het schip zijn leven te beëindigen met de meegebrachte laudanum, een mengsel van opium en alcohol, toen vaak gebruikt tegen diarree.

Severn weerhield hem, maar ook in Rome bleef Keats gedoemd. Hij stierf daar in februari 1821, vier maanden na aankomst, vijfentwintig jaar oud. In november 1820 schreef hij zijn laatste brief, gericht aan Charles Brown, een dierbare vriend in Londen:

I cannot answer any thing in your letter, which followed me from Naples to Rome, because I am afraid to look it over again. I am so weak (in mind) that I cannot bear the sign of any handwriting of a friend I love so much as I do you... I can scarcely bid you good bye even in a letter. I always made an awkward bow.

God bless you!

John Keats

‘I always made an awkward bow.’ U kent die vroeg-negentiende-eeuwse buiginkjes wel en daarin ligt de milde charme van zo’n laatste regel. Ongelooflijk dat Keats erin slaagt zijn liefdevolle onhandigheid zo aanschouwelijk op papier te krijgen. Wie als stervende zo weet te buigen, die neemt op de mooiste manier afscheid van zijn vriend.

Nu een voorbeeld van stervenskunst uit Nederland. Ik doel op de laatste column van Karel van het Reve, getiteld ‘Afscheid’. Ik citeer een paar stukken:

Dit is mijn laatste Achterafje. Volgende week word ik vijfenzeventig en dat is een mooie mijlpaal om ermee op te houden.

Van het Reve vertelt over de moeite die het hem toch altijd al kostte om te schrijven, hij is een groot ijsbeerder zo blijkt. Maar er is nu iets anders:

De laatste jaren is daar de vergeetachtigheid bij gekomen. Ik wil iets schrijven over laat ons zeggen de vrouw van Goethe. Zodra ik probeer te formuleren ontschiet me haar naam. Terwijl ik die naam al vijftig jaar ken. Ik kan die naam natuurlijk opzoeken in een encyclopedie, maar dat wil ik niet... Ik wil dus iets beweren over de vrouw van Goethe.

Dat zij als 23-jarige bij Goethe een goed woordje kwam doen voor haar broer Christiaan Vulpius, de auteur van roversverhalen zoals Rinaldo Rinaldini.

Stel, ik wil dit alles in mijn stuk te berde brengen. Dan gebeurt het volgende: opeens ontschiet mij de naam Christiaan Vulpius. Terwijl ik, al ijsberend, probeer die naam terug te halen, ontschiet mij de hele Christiaan. Ik weet opeens niet meer van welke tijdgenoot van Goethe mij de naam ontschoten is. Eckermann? Zoon August? Frau von Stein?

Terwijl ik wanhopig probeer althans de naam van Goethe vast te houden, raak ik die naam ook al kwijt en weet ik niet meer over welke tijdgenoot van wie ik wat wil schrijven. Ik zink weg in een poel van vergetelheid. Vaarwel.

Dit was op 11 mei 1996. Karel van het Reve stierf drie jaar later. Toch reken ik de kalmte waarmee hij ons meeneemt naar zijn teloorgang tot de stervenskunst.

Ten slotte enkele voorbeelden waar ik zelf bij aanwezig was.

Ik sta heel soms bij stervenden die precies weten wat ze aan het doen zijn, omdat ze in het kader van euthanasie zojuist een dodelijke dosis barbituraten hebben ingeslikt. Na het innemen van het drankje moet je vervolgens een angstwekkend gebied oversteken: dat laatste stukje levensweg dat in deze omstandigheden recht naar het graf voert.

Ik vind het een doodeng traject. Mijn angst als omstander is de dreiging van paniek: wat zou natuurlijker zijn dan nu, nu het nog kan, op de drempel van de vergetelheid, jezelf snikkend terug te werpen in de armen van het leven?

Wat niet gaat, want die barbituraten zitten erin.

Maar in mijn ervaring herinneren degenen die zichzelf als op een rail geplaatst hebben om dat laatste stukje af te leggen, zich ook dan nog de redenen waarom ze het leven niet langer wilden.

Voor hen is dat gemaakt huiswerk, een verschrikkelijk moeilijke opgave, de moeilijkste van hun hele leven, die ze evenwel af hebben, en daardoor ontstaat er ruimte voor andere zaken.

Zo had ik tot mijn schande een keer vergeten mijn mobieltje af te zetten en klonk het gehate signaal (een vervelend melodietje, door mijn dochter in een jolige bui geselecteerd) dwars door de Laatste Minuten heen van een stervende vrouw.

Haar zus Greet hield haar vast tijdens haar laatste monoloog die ze rustig uitsprak met een licht geamuseerde ondertoon. ‘Weet je nog’, zei ze tegen haar zus, ‘in Bentheim, dat we een hele ijstaart opaten... nou ja, ijs blust alcohol zeiden we... als God nou maar een man is, Greet, dan zit ik wel goed... want ik was altijd goed met mannen... dat weet jij ook wel... gaat daar een telefoon... dokter foei, hebt u dat zakdingetje bij u?’ En zich tot mij wendend vroeg ze: ‘Kent u dat liedje?’

Terwijl ik zat te hannesen om dat rot ding uit de gescheurde voering van mijn colbertje tevoorschijn te rukken om het ter plekke symbolisch op de grond te vertrappen, praatte zij rustig door over het liedje tegen haar zus: ‘Dat is “Hannes loopt op klompen”, is het niet Greet?’

Greet wist het niet, maar tastte even welwillend als vergeefs rond in haar geheugen, terwijl ik even kwaadwillend als beschaamd in gedachten mijn dochter te lijf ging met die verrekte Hannes. En voordat iemand nog een keer Hannes kon zeggen hadden we de oversteek volbracht en had ze het bewustzijn verloren.

Ik weet niet meer wie het was die op zijn sterfbed tegen zijn vrienden zei: 'Laat me niet zomaar doodgaan, in godsnaam, vertel ze dat ik iets spitsvondigs zei.' Ik heb nog nooit meegeemaakt dat iemand bij het sterven zozeer voor de spiegel bleef staan, zozeer bleef controleren of zijn haar goed zat, bij wijze van spreken, in de spiegel van het nageslacht.

Nee, het is meestal Hannes of iets uit die contreien.

Ik stond eens bij een man die ging sterven en die in afwachting daarvan nog wat sprak met zijn dochter. Nadat hij het drankje op had legden we hem zachtjes terug in de kussens. Hij keek naar zijn dochter en vroeg met een glimlach: 'Doe ik het goed?'

Zachtjes huilend streelde ze zijn hand terwijl ze tegen hem zei: 'Nou ga je naar Gerrie... en Adrie... en naar mamma... en naar Miep.' Bij Miep protesteerde hij: 'Maar dat is een kat!'

'Stil nou maar', zei ze, 'ze nemen daar vast ook katten.' Hij mompelde nog een keer met verbazing: 'Een kat!' en haalde lachend zijn schouders op waarna hij het bewustzijn verloor.

Een van de aardigste opmerkingen maakte een mevrouw die tijdens de oversteek met een plagerig lachje tegen ons omstanders zei: 'Ik denk nog steeds hoor!' *Ergo sum*. Maar nee, het was geen citaat natuurlijk, het kwam zomaar in haar op.

Dit vind ik voorbeelden van stervenskunst. Het is iets heel zeldzaams. Ik wens u toe dat u het nooit ten toon hoeft te spreiden, maar mocht het toch zo ver komen, hou het dan kort, elegant, humorvol en troostend.

Vakantiemeisje

Het is zomer. Ook in het verpleeghuis. In zekere zin. Al breekt het zonnetje niet echt door daar, want veel personeelsleden zijn ouders van schoolgaande kinderen die allemaal in diezelfde zes weken op vakantie moeten. Het bekende *Journal*-item is geloof ik alweer enkele keren langs geweest: mat kijkende jonge zuster in instituutsgang zegt tegen camera: 'Het kan zo echt niet langer.' Achter haar zien we een oude vrouw zich met rollator moeizaam door die troosteloze gang slepen. De camera rolt haar enkele stappen na en draait dan naar een bed, waarin een oude man gelaten ligt te wachten op de dingen die niet meer komen. Muzikaal wil men hier nog wel eens Satie onder plakken, of nep-Satie.

Dit stukje *Journal* wordt al jaren uitgezonden en het zou wel aardig zijn de opnames eens achter elkaar te plaatsen, met jaartallen, want de televisiejournalisten nemen ten onrechte steeds de moeite om het opnieuw te gaan filmen. Niemand die ooit op zo'n filmpje reageert natuurlijk, totdat hun eigen vader of moeder in een verpleeghuis wordt opgenomen, of niet kan worden opgenomen wegens de wachtlijsten. Je vraagt je inmiddels af wat je zou moeten uitzenden om de gemoederen wel te bewegen? Misschien een shot van twintig bejaarden in een grote zinken bak die door een broeder met waterspuit onder luid gegeroep *en masse* worden gereinigd? Of diezelfde twintig als kuikentjes onder een warme lamp in een grote kooi gevuld met zaagsel? Ik probeer maar wat.

Maar door die vakantie van het personeel hebben we een aantal vakantiewerkers in huis, sommigen zo ontstellend jong dat je je met enige huiver afvraagt of het wel verstandig is ze

bloot te stellen aan een zo verpletterende ouderdom als je bij ons soms aantreft.

Ze zien allerlei dingen waar ik achteloos aan voorbij slenter en zijn soms helemaal van de kaart door gebeurtenissen waar ik geen hap minder om eet.

Eén meisje van veertien jaar (ze zijn echt heel erg jong) antwoordde op mijn vraag naar wat haar nu het meeste opviel: 'Het stinkt hier verschrikkelijk, als ik 's morgens de afdeling op kom slaat de stank van pis en poep me gewoon tegemoet.'

Ik zweer u dat dat niet zo is, dat ze overdrijft, dat het heel schoon is bij ons, dat het om incidentjes gaat enzovoorts, maar zij vindt: 'Jij ruikt dat niet eens meer.'

Zij is veel gevoeliger voor dingen die mij niet meer uit balans brengen. Zo vindt ze het hartverscheurend als mevrouw B. zich voor de tiende keer die dag vastklampt aan een willekeurige voorbijganger om die te vragen: 'Weet u waar mijn zoon is? Ik zit zo vreselijk over hem in. Ik moet naar de Dam, ik weet dat hij daar op mij wacht. Ach, kunt u mij niet wat geld geven voor een taxi?'

Het is een vaardigheid die je moet leren, maar meestal slaag je erin zo'n vrouw die zoon uit haar hoofd te praten en haar opgelucht terug te plaatsen aan haar tafeltje voor een kopje koffie. Maar het vakantiemeisje vindt dit soort ellende onthutsend en zou die zoon het liefst onmiddellijk voor mevrouw willen gaan halen, wat nog een hele onderneming zal worden, want die jongen is allang dood.

Daar zeg je zowat: de Dood. Voor een veertienjarige een uitermate theoretische uitglijer, die ze vrijwel zeker in haar eigen geval zal weten te vermijden. Op die leeftijd is de dood als een meteor die ergens in Siberië inslaat. Door de jaren heen groeit die mogelijkheid van zo'n verre inslag uit tot een rotsblok dat recht omlaag suizend op jouw hoofd neer gaat komen, maar dan zijn we zestig jaar verder, en de andere kant op kijken is altijd mogelijk, aan te raden zelfs.

Hoewel de Dood in het verpleeghuis ook voor mij een ongemakkelijke gast blijft, die overigens niet altijd onwelkom is, vindt het vakantiemeisje hem een spookachtige engerd die haar huisje voorbij moet gaan. Als hij wel langs geweest is huivert ze bij de plaats waar hij was.

Zo stond ik op een ochtend in de kamer van meneer G., die nacht overleden en zojuist weggebracht naar het mortuarium, rustig te overleggen met Tineke, het afdelingshoofd, over de dingen van de dag toen zij per ongeluk binnenkwam.

‘Hoe kunnen jullie *hier* zo gewoon staan te praten?’ was haar verontwaardigde vraag.

Tineke en ik keken elkaar verbouwereerd aan.

‘Maar d'r is hier vannacht iemand dood gegaan!’ riep ze ter verklaring.

Ze durfde later die ochtend niet alleen die kamer in om het bed op te maken.

Net als alle buitenstaanders is ze ervan overtuigd dat ze zelf nooit in het verpleeghuis terecht zal komen. Hoewel ze het niet zo formuleert, komt haar voornemen erop neer dat ze niet zo stom zal zijn om oud te worden. Ik vind het een goed idee en zie ervan af haar lastig te vallen met mijn sombere zekerheden. Ik stond namelijk op het punt haar te wijzen op de verschrikkingen die zich afspelen onder de uitdrukking ‘het verstrijken der jaren’, door haar mee te nemen naar de jeugdfoto's die soms boven de bedden hangen bij ons.

‘En zo zie je eruit op je tachtigste!’ krijste de boze fee tegen het argeloze kind. Laat toch, bedacht ik net op tijd, wat wil je daar nou mee bereiken?